

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE İSİMLERDEN FİİL YAPAN -a/-e EKİ

SEYİTNAZAR ARNAZAROV*

İsimlerden fiil yapan *-a/-e* eki de, aynen *-la/-le* eki gibi, çok eski bir ek olarak kabul edilmektedir.¹ Buna rağmen, bu ekin kendi işlevliğini, verimliliğini eski zamanlarda kaybetmiş olduğunu A. N. Kononov doğru olarak göstermektedir.² Bu görüşü savunarak, Türkiye Türkçesinin isimlerden fiil yapan *-a/-e* eki hakkında Prof. Dr. Muharrem Ergin de şöyle yazıyor: “Bu ek de Türkçede başlangıçtan beri vardır ve hiç değişmemiştir. Eski Türkçede daha işlek durumda idi. Sonradan misalleri gittikçe azalmıştır”.³

Bu ekin etimolojisi hakkında genellikle iki tür düşünce öne sürülmektedir. Bunların birincisinde, genellikle de N. A. Baskakov’a göre *-a/-e* eki asimilasyon sonucunda *-l* sesi düşmüş olan *-la/-le* ekinin sonra türemiş olan şekli kabul edilmektedir.⁴ Bu görüşü A. G. Gulyamov, S. Cafarov, A. K. Hasenova, A. N. Kononov doğru bulmaktadırlar.⁵ A. N. Kononov *-a/-e* ekinin sadece ünsüz seslerle biten kelimelere eklenmekte olduğu için bu görüşü doğru bulmaktadır.⁶ A. M. Şerbak’a göre G. İ. Ramstedt kendisinin eski bir çalışmasında yukarıdaki görüşlere biraz benzer fikri, yani *-a/-e* ekinin *-ga* ekinin sonraki gelişmesi sonucunda türemiş olduğu hakkındaki tahmini ileri sürmüştür.⁷

-a/-e ekinin etimolojisi hakkındaki ikinci görüşü destekleyen bilgiler genellikle bu ekin, aynen *-la/-le* eki gibi, eski bir ek olduğuna, elbette, ünlü sesden oluşan ekin Türk dillerinde ünsüz seslerle biten sözlere eklenmesinin kurallara uygunluğuna dayanarak *-a/-e* ekini ayrı ve bağımsız bir ek olarak kabul etmektedirler.⁸ Biz de bu delillerin daha inandırıcı olduğu için bu görüşü doğru bulmaktayız. Ayrıca *-a/-e* ekinin Türkmen Türkçesinde gü-

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Konuk Öğretim Üyesi.

1 Bu ek hakkında bak: A.N. Kononov. Grammatika Yazıkı Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov VII-IX. vv. L.: Nauka, 1980, s. 116.

2 A. N. Kononov. Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturonogo Yazıkı. M.-L.: İzd. A. N. SSSR, 1960, s. 252.

3 Prof. Dr. Muharrem Ergin. Türk Dil Bilgisi, 14. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları A.Ş., 1986, s.181.

4 A. N. Baskakov. Karakalpakskiy Yazık. II. Fonetika i Morfolojiya, ç. I. M.: İzd. AN SSSR, 1952, s.319.

5 A. G. Gulamov. Fe’l. Toşkent: “Fan”, 1954, s. 71; A. K. Hasenova. Glagolniye Osnovı Kazahskogo Yazıkı. (Proizvodniye Glagolı Sintetičeskiego Obrazovaniya). Avtoref. Kand. Diss., Alma-Ata, 1960, s. 49-50; S. Cafarov. Azarbaycan Dilindä söz yaradılığı. Bakı: Azärb. Univ. Näsriyyäti, 1960, s. 109.

6 A. N. Kononov. Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturonogo Yazıkı, s. 252.

7 A. M. Şerbak. Oçerki Po Sravnitelnoy Morfoloğii Tyurkskih Yazıkov. (Glagol). L.: “Nauka”, 1981, s. 141.

8 E. V. Sevortyan. Affiksı Glagolobrazovaniya v Azerbaydjanskom Yazıke. Opit Sravnitelnoğ İssledovaniya. M.: İzd. Vostoçnoy lit-ri, 1962, s. 203-204; E. V. Sevortyan. Affiksalnoye Obrazovaniye Glagolov v Azerbaydjanskom Yazıke. Avtoref. Dokt. Diss., 1957, s. 32; G.İ. Ramstedt. Vvedeniye v Altayskoye Yazıkoznaniye. Morfolojiya. M.:1957, s. 179; A. M. Şerbak, a.g.e., s. 141-142; F. A. Ganiyev. Suffiksalnoye Slovoobrazovaniye v Sovremennom Tatarskom Literaturonom Yazıke. Dokt. Diss., Kazan, 1976, s. 308; B. B. Bisenbayeva. Affiksalnoye Slovoobrazovaniye Glagolov v Russkom i Kazahskom Yazıkah. Kand. Diss., Alma-Ata, 1975, s. 112; A. A. Radjabov. Glagolobrazovaniye v Orhono-Yeniseyskih Pamyatnikov. Avtoref. Kand. Diss., Alma-Ata, 1977, s. 13 vb.

nümüzde ünlü sesle biten sözcüklere de eklenerek fiil yapmakta olduğunu vurgulamak istiyoruz. Bu konuda Prof. Dr. B. Çarıyarov -a/-e eki eklenen iki heceli sözcüklerin sonundaki dar ı, i ünlülerinin düşürüldüğünü göstermektedir⁹. Meselâ: *avı-avamak. garrı-garramak. gattı-gatamak. gurı-guramak, acı-acamak, yılı-yılamak, porsı-porsamak, süyci-süycemek, turşı-turşamak* vb. Ancak bu Türkmen Türkçesine mahsus olan dar ünlülerle biten isimlerin tarihi bakımdan *avul/avuk, gart, gatık, kuruk, acık, yıllık, porsuk, sücük, turşuk* gibi kullanılma ihtimalini de göz önünde bulunduramaz gerekir.¹⁰ Böylece her hangi bir dilin kendi iç gelişmesi sonucuyla bu ekin ünlü ile biten sözlere de eklenme ihtimali ortaya çıkmaktadır. Meselâ:

Mavi birden *dızadı* (Berdi Kerbabayev. Saylanan eserler, II, 1971, s. 355) - Mavi birden *yüklendi*.

Onuñ bir kısım toprağını men öz gövrämiñ bir agzasına *deñeyän* (A.g.e, s. 250) - Onun bir avuç toprağını ben kendi bedenimin bir organıyla *bir tutuyorum*.

Asıl demini zordan *sanayan* halına *inñildäp-şumcarıp gidip barya...* (A. Aşirov. Ata Köpek, 1987, s. 50) - Aslında nefesini zorlukla *aldığı durumda inleyip-hıçkırıp duruyor...*

İkimizem pelsepäni *halayas* (A. Atacanov. Yagday niçik, Yaran?, 1985, s. 5). - İkimiz de felsefeyi *seviyoruz*.

Uruş gutarandan soñ, seniñ sag-aman çagalariñ arasına govşanıñ eşidip, dünyäm *giñän* yalı boldı (H. Amanov. Körsagırda bolan vaka, 1986, s. 112). - Savaş bittikten sonra senin sağ salim çocukların arasına geldiğini işitip, dünyam *genişlemiş* gibi oldu.

Adam añlı-düşünceli *yaşamalı* eken, aydıñ hem asıllı maksada gulluk etmeli eken (A.g.e., s. 105). - İnsan bilinçli idrakli *yaşamalıymış*, aydın ve esaslı maksada hizmet etmeliymiş.

Türkmen Türkçesinde -a/-e ekinin iki heceli sözlere de eklenerek fiil yapısı yaygındır. Yukarıda da bahsedildiği gibi, -a/-e eki sonu ünlü sesle biten sözcüklere eklendiğinde bu ünlü sesler düşürülmektedir veya başka bir deyişle, onlar kendi yerlerini -a/-e seslerine bırakmaktadırlar. Meselâ:

Onuñ dodagı *guradı* (A. Nazarov. Esgeriñ yolu, 1970, s. 16) - Onun ağzı(dudağı) *kurudu*.

Size yüregim *avayar* (S. Reyimov. Yalınlı yıllar, 1967, s. 90) - Size *acıyorum*.

Adam *gatasa* daşdanam gatıdır (R. Allanazarov. Yazıcınıñ gızı, 1969, s. 90) - İnsan *sertleşse* taştan da serttir.

“Är *garrar*, heññam *garramaz*” diyipdirler (H. Amanov. Körsagırda bolan vaka, 1986, s. 113). - “Er *yaşlanır*, devran *yaşlanmaz*” demişler.

9 B. Çarıyarov. *İşlikleriñ Yasalışı*. - Bu kitapta: *Türkmen Diliniñ Grammatikası. Morfologiya*. Aşgabat, “Ruh”, 2000, s. 199.

10 Bu konu hakkında bak: Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu. *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller. En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar*. İstanbul, 1991, s. 200-201; *Drevnetyurkskiy Slovar*. L.: “Nauka”, 1969, s. 4, 24, 266, 429, 430, 433.

Türkmen Türkçesinin esas imlâ kurallarından birisi olan dar ünlülerin düşme kuralı aynen şöyledir: "İlk hecesi açık, sonu *z, l, n, r, s, ş* sesleri ile biten iki heceli, iki hecedeki ünlüleri de kısa söylenen asıl veya türemiş sözcüklere ünlü ile başlayan ek eklendiğinde, düşecek ünlülerden önce *z, d* ünsüzlerinden başka yumuşak ünsüzler geldiğinde, ikinci hecedeki dar ünlüler düşürülerek söylenmektedir ve söylendiği gibi yazılmalıdır. Meselâ: *agız –agzamak, gövün – gövnemek, oyun – oynamak, yeñil – yeñlemek, mayıl – maylamak, omuz – omzamak, orun – ornamak, ugur – ugramak, çagış – çagşamak vb.*"¹¹ Prof. Dr. B.Çarıyarov ünlü ile başlayan ek olduğu için isimlerden fiil yapan *-al-e* ekini de kendi bünyesinde barındıran Türkmen yazı dilinin bu imlâ kuralıyla karşılaştırıldığında *-al-e* ekinin eklenmesiyle isimlerden fiil yapımının ikinci hecedeki dar ünlülerin düşürülme kuralına göre daha işlek olduğu hakkındaki fikri ileri sürüyor. O sonu *m, ñ* sesleri ile biten sözcüklere de *-al-e* eki eklendiğinde, ikinci hecedeki dar ünlülerin düşürülmekte olduğunu söyleyip, *galñ – galñamak, yelim – yelmemek* örneklerini getiriyor.¹² Gerçekten de, Türkmen Türkçesinde aktif kullanılmakta olan *germemek, çermemek, yörmemek, dırmamak* gibi fiil örneklerini de buraya eklemek mümkündür. Meselâ:

Duran yerinde bedenterbiye maşkıni edip *ugradı* (A. Atacanov. *Yagday nicik, Yaran ?* 1985, s. 86). - Durduğu yerde egzersiz yapmaya *başladı*.

-Haysı birini aydaym? Men oları Sovetde telim yola-da *agzadım* (A.g.e., s. 80) - Hangi birini söyleyim? Ben onları Sovyette birkaç kere de *ağza aldım*.

Daşardan yagıtı düşyän yarçıklar, ertekilerdäki dövün gözüne *meñzeyärdi* (Y. Hayıdov. *Yedi yoluñ üstünde*, 1970, s. 7) - Dışarıdan ışık düşen yarıklar masallardaki devin gözüne *benziyordu*.

Nepes molla az-kem ileri *omzadı- da*, hassanıñ goşarından tutdı (A. Tagan. *Saragt galası*, 1986, s. 66) - Nepes molla biraz ileri *yüklendi* de hastanın bileğinden tuttu.

Eğer olarıñ birini dağını yanında saklap bilse, yüki *yeñlän* yalı bolcakdı (H. Amanov. *Körsagırda bolan vaka*, 1986, s. 65) - Eğer onların birini daha yanında tutabilse, yüki *hafiflemiş* gibi olacaktı.

Gün şöhesi onuñ saçsız mañlayında *oynadı* (A. Tagan, *Saragt galası*, 1986, s. 58) - Güneş şulesi onun saçsız kafasında *oynadı*.

Täze dövriñ gızları

Gider *gövnäni* bilen ("Hızınalı horcun", 1988, s. 66).

Yeni devrin kızları

Gider *razı olduğu* ile.

M. N. Hıdırov yukarıdaki *oyna-*, *gövne-* gibi fiiller hakkında çok ilginç bir görüşü ileri sürüyor. O *-ın/-in*. *-un/-ün* eklerinin yardımıyla *ov, döv* gibi isimlerden *oyun, gövün* sözcüklerinin, *boğ-, yay-* gibi fiillerden ise *bogun, yayın* gibi sözlerin yapılmış olduğunu,

11 Türkmen Diliniñ Orfografik Sözlügi. Aşgabat, Türkmenistan, 1989, s. 12.

12 B.Çarıyarov. *İşlikleriñ Yasalışı*, s. 198.

-na/-ne eki ile isimlerden de, fiillerden de aynı usulde yeni sözcüklerin yapılmakta olduğu hakkında yazıyor.¹³ Bize göre *oyun*, *gövün* sözleri tarihi bakımdan *ov*, *göv* sözcüklerinden yapılmış ise de, *oyna-* ve *gövne-* fiillerinin *oy*, *göv* sözcüklerinden -na/-ne eki ile yapılmış olduğu görüşünden *ovun*, *gövün* sözcüklerinden -a/-e eki ile yapılışı daha inandırıcı görünmektedir. Çünkü *oyna-* ve *gövne-* fiillerinin ifade ettiği manaların *ovun* ve *gövün* sözcükleri ile ilgili olduğu kuşkusuzdur. Bu konuda Prof.Dr. B.Çarıyarov daha inandırıcı görüşü ileri sürmektedir. Sonu -ın/-in, -un/-ün, -ık/-ik, -uk/-ük sesleriyle biten iki veya üç heceli sözlere -a/-e eki eklendiğinde, yukarıdaki sesler düşürülmektedir.¹⁴ Meselâ: *Oyun* – *oynamak*, *gövün* – *gövnelemek*, *orun-* *ornamak*, *tütün* – *tütemek*, *uzun* – *uzamak*, *sovuk* – *sovamak*, *çüyrük* – *çüyremek*, *ovnuk* – *ovnamak*, *ogurluk* – *ogurlamak* vb. Ayrıca Türkmen Türkçesinde -a/-e eki ile yapılan fiillerin bazısında ekin eklendiği kelimenin devrimizde ayrı bir manayı ifade etmek için kullanılmadığını görüyoruz. Örnek olarak *okamak*, *dokamak*, *goramak*, *idemek*, *eremek*, *käyemek*, *aramak*, *yaramak*, *çaramak*, *tanamak*, *garamak*, *bulamak*, *kösemek*, *nalamak*, *ıramak*, *kepemek*, *tasamak* gibi fiilleri gösterebiliriz. Bu fiillerin yapılan kök sözleri veya isimleri çağdaş Türkmencede kullanılmamaktadır. Buna rağmen bazı bilginlerin onayladığı gibi, bunların da tarihi bakımdan -a/-e ekiyle yapıldığını tahmin etmekteyiz.¹⁵ Meselâ, E.V.Sevortyan ve M.N.Hıdırov *okamak* fiilinin *ok* sözünden yapıldığı hakkındaki görüşü ileri sürmektedirler.¹⁶ Burada ilginç olan şey Türkmen Türkçesinin *okamak* fiilinin Türkiye Türkçesinde *okumak* şeklinde olmasıdır. Aynen *dokamak* ve *goramak* gibi fiiller de Türkiye Türkçesinde *dokumak* ve *korumak* şeklindedir. Bizim fikrimize göre, Türkiye Türkçesindeki bu yuvarlak daralma *ok*, *dok*, *kor* sözcüklerindeki *o* yuvarlak ünlüsünün etkisiyle türemişse, Türkmen Türkçesindeki *okamak*, *dokamak*, *goramak* fiillerindeki *a* geniş ünlüsü de sadece *o* şeklinde yuvarlak olarak söylenmektedir. Genellikle, bu tür fiillerin üzerinde tarihi bakımdan inceleme yapılması veya bu tür sözcüklerin türemesinde isimlerden fiil yapan -a/-e ekinin hizmetinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Meselâ:

Okadular, bilim aldılar (H. Amanov. Körsagırda bolan vaka, 1986, s. 118)- *Okudular*, öğrenim gördüler.

Bu biziñ Sonamızı *idäp* gelipdir (A.g.e., s. 121). - Bu bizim Sunamızı *aramak* için gelmiş.

Depesinden gaynag suv guylan yalı, pağış-para *eredi* (A.g.e., s. 97). - Başından kaynamış su dökülmüş gibi erim-erim *eridi*.

-Näme ağılayarsıñ? Eceñ *käyedimi*?

13 M. N. Hıdırov. *Türkmen Dilinde Söz Yasalıñın Käbir meseleleri* - Bu kitapta: "Uçyonıye Zapiski Turkmenskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. A.M. Gorkogo: Seriya Filologičeskih Nauk. Vıpusk 55. Aşhabad, 1970, s. 6-10; M. N. Hıdırov. *Asıl Söz Şekilinde Duyulıyan Käbir Yasama Sözlär* - Bu kitapta: "A. M. Gorkiy Adındaki Türkmen Dövlet Universitetiniñ İlmı Yazgıları (Filologik İlmıların Seriyası)". XLIX (1) goyberiş. Aşhabad, 1967, s. 27.

14 B.Çarıyarov. *İşlikleriñ İşlikleriñ Yasalışı*, s. 198.

15 S. Ärnazarov. *Türkmen Dilinde Sözleyiş İşlikleri* (Deneşdirme Planda). Aşhabad: "İlim", 1982, s. 16.

16 E.V.Sevortyan. *Affıksı Glagoloobrazovaniya v Azerbaydjabskom Yazıke*, s.235; M.N.Hıdırov. *Nekotorıye Voprosı po İstorii Turkmenskogo Yazıka*. Aşhabad, İzd. TGU, 1975, s.35.

-Yok, gara bahtım *käyedi* (H. Deryayev. Harasat, 1974, s. 174).

-Ne ağlıyorsun? Annen *azarladı mı?*

-Yok, kara bahtım *azarladı*.

Menem onun gövneğine degmecek, keypini bozmacak bolup, müñ bahana *aradım* (A. Atacanov. Yagday niçik, Yaran?, 1985, s. 275) - Ben de onun gönlünü kırmamak, keyfini bozmamak istediğimden bin bahane *aradım*.

Meniñ dumanlı pelsepäm kakama *yaramadı* (A.g.e., s. 6). - Benim dumanlı felsefem bama *yaramadı*.

Goy, öz başlarını özleri *çarasınlar!* (A.g.e., s. 143). - Bırak, kendi işlerini kendileri görsünler!

Bu gün-ertede kandidatlığını *goracak* (A.g.e., s. 8). - Bu gün yarın doktora tezini *savunacak*.

Nedir Lokgayeviñ poçerkini şobada *tanadı* (A.g.e., s. 68). - Nedir Lokgaye'ın yazısını hemen *tanadı*.

Govşut hem oğlanlarıñ yüzüne *garadı* (A. Tagan. Saragt galası, 1986, s. 13). - Govşut da oğlanların yüzüne *baktı*.

Ol oğlancığıñ yanına barıp, gamçısını *buladı* (A.g.e., s. 94). - O oğlancığın yanına gelip, kamçısını *buladı*.

Yöne bir tarapdan, gızlık çekinceñliği omı saklasa, ikinciden, öyde ol barada dil yarmagıñ mümkinciliginiñ yokduğı *köseyardı* (A.g.e., s. 78). -Ancak bir taraftan, kızlık çekingenliği onu tutsa, ikinciden, evde onun hakkında ağzını açma imkânının olmadığı *zorluk çıkarryordu*.

-Inha, ne perzent bar, ne agtık-çovlugıñ yüzünü gördük -diyip, özünüñ ağır kısmatından *naladı* (G. Kuliyev. Yovuz günler, 1964, s. 167). -İşte, ne çocuk var, ne torun, torun çocuğunun yüzünü gördük diye kendisinin ağır kısmetinden *dert yandı*.

Şirince ellerini bıkınma urup, kellesini *ıradı* (R. Allanazarov. Yazıcıniñ gızı, 1969, s. 121). - Şirince ellerini kalçasına vurup, başını *salladı*.

Durdınıñ dudakları *kepöp* durdı (İ. Babayev. Maral ecesini gözleyär, 1973, s. 42). - Durdı'nın dudakları(ağzı) *kurumaktaydı*.

Zer gulpagın *tasadıp*,

Şeyda bilbilim geçdi ("Hazınalı horcun", 1978, s. 54). -

Altın saçın *dağıtıp*,

Şeyda bülbülüm geçti.

Türkmen Türkçesinde *-a/-e* ekinin yardımcı ile yapılan fiiller ifade ettiği manalarına göre genellikle aşağıdaki şekilde gruplara ayrılmaktadır:

1. *-a/-e* eki belli bir nesneyi gösteren adlara eklenerek o nesnelerin yardımcı ile ortaya

çıkan hareketi ifade eden fiiller yapar. Örneğin, *san-sanamak. agız-agzamak. omuz-omzamak. dil-dilemek. suv-suvamak, yelim- yelemek* vb. Bu türlü fiillerin hepsi de geçişli fiillerdir. Meselâ:

Artık... çägäni *elemäge* durdı (B. Kerbabayev. Saylanan eserler, I, 1969, s. 247). - Artık... kumu (Karakum'un kumunu) *elemeye* başladı.

-Patışa rayatı bolalımız bəri, hey biriñiziñ burnuñız *ganadımı?* (A.g.e., s. 167). - Pa-dişaha tabi olduğumuzdan beri, ya birinizin burnunuz *kanadı mı?*

Soyun bir gez öñe *omzadı* (B. Hudaynazarov. Göreş meydanı, 1985, s. 10). - Soyun biraz ileri *yükledi*.

Yülmenen bolsa, onı *dişemeli* bor (A. Tagan. Saragt galası, 1986, s. 80). - Yontulmuş ise, onu *bilemek* gerekir.

Olar öten ağşam köçelere kağız *yelmäpdirler* (G. Kuliyev. Gara kerven, 1971, s. 44). - Onlar geçen gece (akşam) sokaklara kâğıt *yapıştırmışlar*.

Men oblastdan Medeniyet öyüniñ remontına pul *diledim* (A Atacanov. Yagday nicik, Yaran?, 1985, s. 270). - Ben bölge başkanlığından Kültür evinin onarımı için para *istedim*.

Çöl tilkisi üç çalgöz oğlanı bada-bat toruna *gabadı* (A. Aşirov. Ata Köpek, 1987, s. 29). - Çöl tilkisi üç genç oğlanı hemen *tuzagına düşürdü*.

Suv gutaransoñ meşiğiñ öl tarapını *yaladı* (N. Cumayev. Ceyhun, 1971, s. 198). - Su bittikten sonra tulumun nemli tarafını *yaladı*.

Yap başında ak derek,

Onı *pudamak* gerek ("Hazınalı horcun, 1988, s. 20). -

Ark başında ak kavak,

Onu *budamak* gerek.

Yatlan bolsalar, yasli-bağıñ otağlarını tagta pol kakmağıñ dereğine, sement bilen *sıvamazdılar* ("Edebiyat ve sungat" gazetesi, 1987, 27 fevral, s. 5). - Hatırlasalar, kreşin odalarını tahta taban yapmanın yerine çimento ile *sıvamazdılar*.

2. -al-e eki bazı adlara eklenerek o adların ifade ettiği manaları ile ilgili ortaya çıkan, türeyen süreci, durumu gösteren fiilleri yapar. Örneğin, *bay-bayamak, güyç-güvcemek. gövün-gövnemek, vaş-yaşamak* vb. Bu tür fiillerin bazıları nesneye tesir eden geçişli fiillerdir. Bunların bazıları ise geçişsiz fiillerden oluşmaktadır. Meselâ:

-Ekini yine ekersiniz, huday berse, *bayap* gidersiniz! (B. Kerbabayev. Saylanan eserler, I, 1969, s. 221) - Ekini yine ekersiniz, Allah verse, *zengin olursunuz!*

Ol oña bolan söygüsini başdan-ayak yüregi *avamak* bilen yadına saldı (A.g.e., s. 82). - O ona olan sevgisini başından ayağına kadar kalbi *sızlayarak* anımsadı.

Sovuk barha *güyceyardı* (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972, s. 13). -Soğuk gittikçe *güçleniyordu*.

-Näme, Hanov *gövnemecek* bolyarmı? (G. Gurbansähedov. Toyly Mergen, 1970, s. 484). - Ne, Hanov *razı olmak* istemiyor mu?

Bu hovluda onuñ öñki işdeş yoldaşı *yaşayardı* (N. Cumayev. Ceyhun, 1971, s. 355).
- Bu avluda onun eski bir iş arkadaşı *yaşıyordu*.

Balam seni söyeyin,

Gırmızı güle *boyayın* ("Hazınalı horcun", 1988, s. 33). -

Yavrum seni seveyim,

Kırmızı güle *boyayayım*.

Derya boyunıñ yıldıgını halkıñ emlägidi, kenarı *bezeyärdi*. arıp barana saya salyardı ("Edebiyat ve sungat" gazetesi, 1987, 27 fevral, s. 9). -Derya boyunun yıldıgı ağacı halkın malı idi, kenarı *beziyordu*, yorulup geleni gölgelendiriyordu.

3. *-al-e* ekinin yardımı ile sıfatlardan yapılan fiiller de yukarıdaki fiillerin ifade ettiği anlamlar gibi kullanılmaktadır. *-al-e* ekinin eklendiği sıfatların gösterdiği nitelik ve durumu esasında türemiş olan süreci, durumu ifade eden fiiller türemektedir. Elbette, yukarıdaki mana grubundaki fiillerin yapıldığı adların sıfat rolünde (*bay* adam "*zengin* insan", *yaş* oğlan "*genç* oğlan") kullanılabilmesi bu mana ile ilgili fiillerin bazı adlardan da yapılmasına tesir etmiş olması çok mümkündür. Bu tür = *-al-e* ekinin yardımı ile sıfatlardan yapılan fiillerin de bazıları geçişli fiillerden oluşmaktaysa, bazıları nesneye tesir etmeyen geçişsiz fiillerdir. Meselâ:

Käseleriñ barı birden *boşadı* (B. Kerbabayev. Saylanan eserler, I, 1969, s. 127). - Käselerin hepsi birden *boşaldı*.

Hökümetiñ halınıñ ağırlıgını, gıgınıñ *acanını* bilyändiris! (A.g.e., s. 165). - Hükümetin durumunun ağır olduğunu, *niyetinin bozulmuş olduğunu* biliyoruz.

Balık başından *porsar* ("Türkmen nakılları", 1949, s. 72) - Balık baştan *kokar*.

Hava-hava, ähli kişi *garrapdır*, balıkçı atalı-ogul bolsa hemişe sol bir durkunda galıpdır (A. Aşirov. Ata Köpek, 1987, s. 20). - Evet evet, bütün herkes *yaşlanmış*, balıkçı ata ve oğul ise daima aynı görünüşte kalmış.

Anha, tutlarıñ äpet iki sanısı *gurapdır* (A.g.e., s. 55). - Bak işte, dut ağaçlarının kocaman iki tanesi *kurumuş*.

Daşardan ertiriñ salkıncak şemalı yüzüne değende biraz gövrümi *giñedi* (T. Cumargeldiyev. Başagay, 1972, s. 77). - Dışarıdan sabahın serin rüzgârı yüzüne değdiğinde biraz gönlü *ferahladı*.

-Men düşmanıñ ählisini kerçem-kerçem etsemem, içim *sovamaz* (H. Amanov. Kör-sağırda bolan vaka, 1986, s. 96). - Ben düşmanın hepsini parça parça etsem de içim *rahat etmez*.

Emma kem-kemden kelle ağırsı *yeñläp* başladı ("Garagum", 1973, no:4, s. 95). -Ama yavaş yavaş baş ağrısı *hafiflemeye* başladı.

Nusga bolup asırlara *uzayar*

Uz barmakdan dünyä inen hünärler ("Edebiyat ve sungat" gazetesi, 1973, 25 iyul, s. 4).

Nüşa olup asırlara *uzuyor*

Uz parmaktan dünyaya inen hünärler.

Uzun boynı hem ağaç yalı *gatadı* (A.g.e., 1988, 4 noyabr, s. 5). -Uzun boynu da ağaç gibi *sertleşti*.

4. -al-e ekinin yardımı ile adlardan yapılan bazı fiiller öznenin ekin eklendiği kelimesinin ifade ettiği manası ile ilgili hareketi yapmakta olduğunu, o hareketle uğraşmakta olduğunu anlatmak için kullanılır. Bu tür fiillerin hepsi de geçişli fiillerdir. Buna rağmen bu fiillerin bazısı, örneğin *oyna-*, *oka-* fiilleri çok anlamlı olup bazen geçişsiz fiillere gelecek de kullanılmaktadır. Meselâ:

Oña yıgnanıp, düzzim *oynardılar*, varsakı urardılar (H. Amanov. Körsagırda bolan vaka, 1986, s. 52). - Oraya toplanıp düzzim (tavla gibi bir oyun) *oynarlar*, boşboğazlık ederlerdi.

Nökeriň gamçısı asmana galıp aşak inende, ak selläniň üstünde *oynadı* (A. Tagan, Saragt galası, 1986, s. 93). - Nökerin kamçısı yukarı kalkıp aşığı indiğinde beyaz sarığın üstünde *oynadı*.

Ugrubir öyüne sümlüp, ikindi namazını *okamaga* durdı (A. Aşirov. Ata Köpek, 1987, s. 12). - Yolda evine girip, ikindi namazını *kılmaya* başladı.

Şazadalar medresede 6-7 yıl *okapdurlar* ("Hazınalı horcun", 1988, s. 77). - Şehzadeler medresede 6-7 yıl *okumuşlar*.

Okuv *okalıñ* gızlar,

Dokma *dokalıñ*, gızlar,

Ähli düşmanlarımızıñ

Öyün yikalıñ, gızlar (A.g.e., s. 21).

Okulda *okuyalım*, kızlar,

Halı *dokuyalım*, kızlar,

Bütün düşmanlarımızın

Evini yikalım, kızlar.

Seyit Hıratda, soň Kabulda halı *dokapdır* ("Edebiyat ve sungat" gazetesi, 1987, 7 noyabr, s. 8). - Seyit Herat'ta, sonra Kabil'de halı *dokumuş*.

Yok, seni ädik çotgası bilen *deñemek* günä bor (N. Cumayev. Uruş odı, 1965, s. 90). - Yok, seni çizme fırçası ile *denemek* günah olur.

Ol bendesini hemişe *sinayandır* (B. Kerbabayev. Saylanan eserler, II, 1971, s. 16). - O kölesini daima *deniyordur*.

Dovadın bu mahal oyun yadına düşenokdı. Sol sebäplem, Derdeseriň henegini *halamadi*. (A. Atacanov. Yagday niçik, Yaran?). -Dovat'ın bu an oyun aklına gelmiyordu. Bu sebeple de Derdeser'in şakası *hoşuna gitmedi*.

Mähriban sudurı Gurban şobada *tanadı* (A.g.e., s. 186). - Sevimli silueti Kurban hemem *tanıdı*.

Ol tüpeňini alıp, arkayın *çenedi* (H. Amanov. Körsagırda bolan vaka, 1986, s. 35). - O tüfeğini alıp rahat *nişan aldı*.

Atam pahır gü berende ellerini şu tövreklerle *salgap* goyberer eken (A. Aşırov. Ata Köpek, 1987, s. 56). - Dedem zavallı anlattığında ellerini bu civarlara *uzatarak sallayıvermiş*.

5. Bunlardan başka Türkmen Türkçesinde *-al-e* ekinin yardımıyla isimlerden yapılan çeşitli manadaki fiillerin birçoğu kullanılmaktadır. Bunların birkaçı nesneye tesir eden geçişli fiillerden, diğerleri nesne tesiri olmayan geçişsiz fiillerden oluşmaktadır. Ayrıca bunların bazısı, örneğin, *ugra-* fiili çok manalı fiillerin içinde yer almaktadır. Buna rağmen bu fiillerin de ifade ettiği manaları onların yapıldığı kelimenin manası ile ilgilidir. Meselâ:

Onsoň ol dayhan yene (toprağı) sürüp *ugrapdır* ("Hazınalı horcun", 1988, s. 89). - Ondan sonra o çiftçi yine (toprağı) sürmeye *başlamış*.

İzçi doganlar Annaberdi bilen Orazberdiniň yanına *ugradı* (H. Amanov. Körsagırda bolan vaka, 1986, s. 45). - İzci kardeşler Annaberdi ile Orazberdi'nin yanına *gitti*.

İşlede-ışlede-de ahırda-da iki eliňi serdirip ızına *ugradar* (A. Aşırov. Ata Köpek, 1987, s. 51). - Çalıştır çalıştır da sonunda da iki elini açtırarak geri *gönderir*.

Esenem müdiriň "Säher bilen tämiz hovadan dem alalı" diyen sözünüň manısına indi düşünüp *ugradı* (A. Atacanov. Yagday niçik, Yaran?, 1985, s. 89). - Esen de müdürün "Sabahleyin temiz havadan nefes alalım" dediği sözünün manasını şimdi anlamaya *başladı*.

Stansiyanıň peronu al-yaşıl lälezara *meňzedi* (A.g.e., s. 274). - İstasyonun peronu al yeşil laleliğe *benzedi*.

Gaytam, barha ercel hıcu bilän *zomadılar* (A.g.e., s. 205). -Tersine, daha ısrarlı tutku ile *yüklediler*.

Çapgın semal yüzüňi gızgan kimin *darayardı* (H. Amanov. Körsagırda bolan vaka, 1986, s. 3). - Keskin rüzgâr yüzünü kızgan(dikenli bir bitki) gibi *tarıyordu*.

Şol pirsadıň özünde kellesi *sämäp*, gözleriniň öňi ümezläp gitdi (A.g.e., s. 34). - O sırada başı *dönüp*, gözleri karardı.

Hocam Şükür dişini *gıcadı* (A. Tagan. Saragt galası, 1986, s. 17). -Hocam Şükür dişini *gıcardattı*.

Çañap yatan boz meydan

Göyä gülzara döner ("Hazınalı horcun", 1988, s. 68).

Tozuyup yatan boz meydan

Tıpkı gülzara döner.

Sürekçilerin yaşulusımın yüzi boz-yaz bolup, yeñsesini *gaşadı* (A. Aşirov, Ata Köpek, 1987, s. 63). - Koyun güdenlerden yaşı büyük olanının yüzü bozarıp, ensesini *kaşadı*.

Men buları *kakadıp* elti eceñiz bilen dört-bâş gayra palavdan doyarın (A.g.e., s. 39). - Ben bunları *kurutup* elti annenizle dört beş kere pilava doyarım.

Vah, içim dirice *tütedi*... (A.g.e., s. 25). -Vah, içim *tüttü ya!*...

Bayak bir iş buyursam “Garnımı *göcäyin*, onsoñ ederin” diydi (A.g.e., s. 48). - Geçenlerde bir iş buyursam, “Karnımı *dozurayım*, ondan sonra yaparım” dedi.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde isimlerden -al-e ekinin yardımcı ile fiillerin birçok fiil türetilmektedir. Genellikle bu eski ek, devrimizde o kadar verimli olmasa da, diğer Türk lehçeleri ile karşılaştırıldığında, Türkmen Türkçesinde aktif bir fiil yapıcı ek olarak düşünmek yerinde olur. Bu ekin yardımcı ile yapılan fiillerin ifade ettiği manaları, genellikle, onların eklendiği sözcüklerin manaları ile çok sıkı bağlantılıdır.